

Література

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. - К.: Либідь, 1998. - 560с.
2. Буданов В.Г. Трансдисциплинарное образование, технологии и принципы синергетики. Синергетическая парадигма. М., Прогресс-Традиция, 2000.
3. Бурилова С.Ю. Межпредметная интеграция в учебном процессе технического вуза: Автореф. дис.... к.пед.н. - Новосибирск, 2001. - 22с.
4. Васяк Л. В. Формирование профессиональной компетентности будущих инженеров в условиях интеграции математики и спецдисциплин средствами профессионально ориентированных задач: Автореф... к.пед.н. - Омск, 2007. - 24с.
5. Вернадський В.І. Міркування натураліста. Наукова думка як пленарне явище. - М., 1977. - 271с.
6. Гусинський Є.Н. Побудова теорії навчання на основі міждисциплінарного підходу. - М.: Школа, 1994
7. Зверев Н.Д., Максимова В.Н., Межпредметные святы в современной школе
8. Князева Є.Н., Курдюмов С.П. Трансдисциплинарность синергетики: следствия для образования // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. - М., 2003.
9. Кругляк М. І, Трансформація образу загальнонаукової методології: від зразкової нормативності до плюралізму і міждисциплінарності. Філософський альманах. - К: Центр духовної культури, - 2005. - № 47.
10. Онкович Г. Міждисциплінарна інтеграція в гуманітарних дослідженнях// Вища освіта України, - 2009 - №1, - С. 73-82 - [Методологія трансформації вищої освіти].
11. Резник Н.И. Инвариантная основа внутрпредметных, межпредметных связей: методологические и методические аспекты. - Владивосток, 1998. - С. 32-38.
12. Палагін О., Кургаєв О. Міждисциплінарні наукові дослідження: оптимізація системно-інформаційної підтримки. // Вісник НАН України. - 2009. - №3
13. Педагогіка вищої школи: Навч. посів. / З.Н. Курлянд, Р.І.Хмелюк, А.В.Семенова та ін. - 3-тє вид., перероб. і доп. - К: Знання, 2007. - 495с
14. Тулмин С. Т. Человеческое понимание. - М. Прогресс, 1984. - 328с.
15. Чебышев Н., Каган В., Основа развития современной высшей школы //высшее образование в России. - 1998. - №2. - С. 17-22.

УДК 257: 26 (477. 43). 44)

КОШОЛАП О.Ф.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІАЛЬНИХ ШІЛ НА ПОДІЛЛІ

Анотація. У статті проаналізовано стан педагогічного забезпечення діяльності церковно-парафіальних шкіл на Поділлі у другій половині XIX початку XX століття. На основі нових архівних документів, які стали доступними у наш час, здійснено аналіз стану підготовки педагогічних кадрів та забезпечення умов для їх праці.

Ключові слова: церковно-парафіальна школа, педагогічне забезпечення, учительські кадри, почесні наглядчі, почесні піклувальники.

Аннотация. В статье осуществлен анализ педагогического обеспечения деятельности церковно-парафиальных школ на Подолье во второй половине XIX начала XX столетия. На основании новых архивных документов, получить которые стало возможным в наш час, осуществлен анализ подготовки педагогических кадров и обеспечения условий для их деятельности.

Ключевые слова: церковно-парафиальная школа,

Summary. In the article the conditions of the pedagogical maintenance of the church - parish schools activity in Podolia in the second half of XX-th century is analysed. On the basis of the modern archival documents, which steels accessible presently, the analysis of the condition of preparation of the pedagogical specialists and the maintenance of conditions of their work is made up.

Keywords: church-parish school, pedagogical maintenance, teacher's specialists, honorary observers, honorary guardian.

Церковно-приходські школи відіграли суттєву роль в освітньому процесі в другій половині XIX початку XX століття.

Мета статті: з'ясувати яким було педагогічне забезпечення церковно-парафіяльних шкіл на Поділлі у другій половині XIX початку XX століття

Учительські посади у церковно-парафіяльних (або церковно-приходських) школах в основному займали особи, які отримали освіту у духовних навчальних закладах і жіночих єпархіальних училищах духовного відомства. Але були і світські викладачі, які користувалися усіма правами і привілеями, надані їм Міністерством народної освіти. Водночас зверталася увага на те, щоб учителі відповідали своєму призначенню, знали церковний спів і вміли керувати церковним хором. Учительський корпус церковнопарафіяльних шкіл складався із вчителів, які викладали світські предмети, і законовчителів викладачів Закону Божого. Хоча іноді при наявності одного вчителя у школі практикувалося поєднання викладання ним усіх предметів. Однокласні початкові церковнопарафіяльні школи, як правило, мали вчителя і законовчителя, двокласні - двох вчителів і законовчителя. Завідуючими шкіл майже скрізь були місцеві парафіяльні священники.

Для церковно-парафіяльних шкіл Поділля вчителів готували Вінницька церковно-вчительська школа та другокласні церковнопарафіяльні вчительські школи, Кам'янецька духовна семінарія, Тульчинське єпархіальне жіноче училище, гімназії, педагогічні курси. У 1907 р. у Вінницькій церковно-вчительській школі навчалося 67 осіб, а в двокласних школах - 719 хлопців і 70 дівчат, всього 857 осіб[12].

Ще 26 листопада 1888 р. Синод затвердив правила «Про іспити і свідоцтва на звання учителів та учительок церковно-парафіяльних шкіл». У них наголошувалося, що особи, які отримували таке звання, мали ті ж права і переваги, що й учителі шкіл міністерства народної освіти. Синод постановою від 26 березня - 8 квітня 1899 р. затвердив «Правила для складання іспитів по духовному відомству на звання учителя або учительки церковно-парафіяльної школи». Згідно з ними, на посаду вчителя допускалися особи православного віросповідання, чоловіки не молодше 17 років і жінки з 16-ти. Причому рішення про складання іспиту на звання вчителя церковнопарафіяльної школи приймалося педагогічними зборами духовних семінарій або духовних училищ, а учительськими радами єпархіальних жіночих училищ чи правліннями жіночих училищ духовного відомства [12]. Проте церковно-парафіяльні школи Поділля не завжди могли знайти бажану кандидатуру вчителя, тому часто залучалися до вчительської праці особи з низькою кваліфікацією. В результаті освітній рівень учителів церковно-парафіяльних шкіл Подільської губернії, згідно даних Подільської єпархіальної училищної ради за 1907 рік, був таким: з вищою і середньою освітою було 238 осіб, з середньою педагогічною освітою - 52 особи, мали звання вчителів однокласної школи 879 осіб, учителів шкіл грамоти було 240 осіб і 485 учителів не мали ніяких свідоцтв [12].

Часто учительські посади в церковно-парафіяльних школах займали псаломщики (дяки), які являли собою найнижчу ланку церковного кліру, були читча-

ми і співцями у церкві. Тих, які не мали здібностей до навчання дітей, переводили з місця на місце, а здібних іноді заохочували невеликими грошовими винагородами у розмірі 10-20 руб. за роботу протягом декількох років. Це була мізерна плата за працю у жаклих умовах: у холодній, сирій, темній, тісній сторожці або селянській хатині. Від навчання дітей у церковно-парафіяльних школах вони не могли відмовитися, іноді навіть утримуючи їх на свої кошти, інакше ризикували бути позбавленими місця роботи.

Не кращим було становище і вчителя сільської школи, який не мав можливості забезпечити всім необхідним свою сім'ю і дати відповідну освіту своїм дітям. Нестатки і злидні зумовлювали систематичне недоїдання, хвороби, зокрема туберкульоз, і навіть випадки самогубства серед учителів. Журнал «Учитель» писав: «Де бачив хто народного учителя заживного, кріпкого, здорового, рум'яного. Є такі, але хіба у перших роках служби; учителі старші - це тіні, кістяки, з посивілим перед часом волоссям. Груді у народного вчителя запалились, віддих тяжкий, у багатьох випадках це не віддих, а свист і хрипіння, перерване нападками кашлю». Безрадісною була і старість народного вчителя. Мізерна пенсія не могла забезпечити його існування і тим більше утримувати сім'ю [2].

Незважаючи на мізерну заробітну платню, серед учителів церковних шкіл було багато високоосвічених, самовідданих людей, які наполегливо займалися самоосвітою, створювали великі власні бібліотеки. Останнє мало велике значення, адже, як повідомляла газета «Подолія», церковна бібліотека в селах краю, зазвичай, була «...наповнена старими книгами, скоріше схожа на архів і у зв'язку з бідністю церковних коштів майже не поповнювалася». Щоб зарадити такій ситуації, вчителі робили спроби створювати публічні бібліотеки. Наприклад, завдяки місцевій вчительці А.Кондратенко та священику І.Кульматицькому досить успішно працювала бібліотека-читальня у містечку Печара Брацлавського повіту, її бібліотечний фонд нараховував 204 книги, а основними читачами були майже 60 школярів і молодих селян.

Водночас варто зазначити, що на початку XX століття освітній та матеріальний рівень учителів церковно-парафіяльних шкіл Поділля дещо покращився, особливо під впливом революції 1905-1907 рр. та діяльності земських установ. Про це свідчать дані Подільської єпархіальної училищної ради [2].

З 1 січня 1901 року при міністерстві освіти було засновано пенсійну касу для народних учителів і учительок. Вступ до каси був для них добровільний. Відрахування до пенсійних кас не становили значної частини видатків з бюджету народного вчителя [2].

В 1913 році прийнято закон, за яким суттєво збільшувалася заробітна плата вчителів двокласних церковно-парафіяльних шкіл становила від 480 до 540 руб. на рік. Це було виправданим кроком, адже викладання у двокласних церковно-парафіяльних школах завдяки вищому освітньому цензу вчителів поставлено було непогано. Хоча й тут були недоліки, тому що один учитель викладав різні предмети. Щоб виконати програму, слід було працювати з учнями в день по 9-10 годин, що фізично було неможливо. Виходом із такої ситуації ставало об'єднання старшого та молодшого відділень, але тіснота приміщень і зведення різних класів призводили до недостатнього засвоєння учнями навчальних дисциплін.

Як правило, при відборі кандидатів на посаду вчителя церковно-парафіяльної школи звертали увагу на його моральні якості. Одним із найбільших досягнень у процесі підготовки нового покоління учительських кадрів стало розширення допуску жіноцтва до педагогічної діяльності. Досить високий ступінь залучення жінок до викладання у церковно-парафіяльних школах пояснювався тим, що ос-

новну їх масу становили випускниці єпархіальних училищ. Це були переважно доньки тих учителів, які належали до церковного кліру. Тому вони вже наперед були орієнтовані не на безтурботне майбутнє, а на те, що їм «...можливо, доведеться працювати у важких умовах і обставинах, в сирій, курній хаті з брудними, тупими селянськими дітьми» [2]. Жінки залучалися до справи освіти дуже молодими і залишалися в школах до заміжжя. Утім, і в цьому випадку, з метою збереження вчительських кадрів, в березні 1914 р. синодальна училищна рада ухвалила рішення про те, що заміжжя учительки, аж до вяснення, що сімейне життя заважає належним чином виконувати педагогічні обов'язки в школі, не повинно бути причиною звільнення її від роботи в церковній школі [2]. Проте через низьку заробітну платню у церковно-парафіяльних школах учительки після заміжжя віддавали перевагу земським школам. Чоловіки-вчителі теж недовго затримувалися в церковно-парафіяльних школах, їхній дефіцит компенсувався припливом нових сил. Високий відсоток молоді, що мала незначний стаж роботи в складі педагогічного персоналу церковно-парафіяльних шкіл був пов'язаний з інтенсивним зростанням кількості шкіл. Значна плінність кадрів викладачів церковнопарафіяльних шкіл була також пов'язана з їхнім сімейним станом, одруженням, важким матеріальним становищем, незадовільними житлово-побутовими умовами і, нарешті, перевантаженістю класів.

Середній вік працюючих вчителів на Поділлі становив 30 років. Найбільш бажаним вчителем в селі була сімейна людина. Але, на жаль, таких було дуже мало, адже «крайня убогість учительського утримання змушувала їх шукати більш забезпеченого шматка хліба» [2].

Особи, які заснували церковно-приходську школу за власні кошти, могли бути затвердженими єпархіальним архієреєм у званні попечителя цієї школи. А особи, які виявили особливі поривання до розповсюдження народної освіти в душі православної церкви, затверджувались найсвятішим синодом у званні почесних піклувальників церковно-парафіяльних шкіл одного або декількох благочинних округів.

Почесні наглядачі церковно-парафіяльних шкіл надавали, усіма можливими для них способами, підтримку благим починанням місцевого духовенства у справі церковно-православної освіти народу [4].

Почесні піклувальники, представники закладів, вдяких церковно-приходські школи користувалися посібниками, і приватні благодійники, які пожертвували на їх утримання, а також верхівка дворянства і члени навчальної інспекції могли відв дувати ці школи, однак не втручались у їх внутрішній розпорядок. Про свої спостереження вони повідомляли керівнику школи, а в разі потреби - єпархіальному архієрею [4].

Безпосереднє та відповідальне керівництво церковно-парафіяльними школами покладалось на парафіяльних священиків або ж на тих осіб, які, у виняткових випадках, були призначені для цього єпархіальним архієреєм, якому належало загальне завідування церковно-приходськими школами в єпархії і піклування про їх благоустрій.

До обов'язків єпархіального архієрея належало:

- а) затвердження на посаді і звільнення книжників, вчителів і вчительок церковно-парафіяльних шкіл;
- б) заохочення найбільш ревних священиків і вчителів;
- в) відвідування шкіл при огляді єпархій;
- г) подання Святому Синоду щорічного звіту про стан церковнопарафіяльних шкіл єпархії.

Для керівництва церковно-парафіяльними школами єпархіальні архієреї призначали, за особистим вибором, з найбільш здібних і благонадійних священиків-спостерігачів, зобов'язаних щорічно представляти преосвященним звіт про

кількість та стан шкіл довіреного їхньому керівництву округу [13].

Відомості з цих звітів друкувались у місцевих єпархіальних відомостях. Для обговорення питань по церковно-приходських школах у кожній єпархії засновувалась єпархіальна училищна рада. Голова і члени ради обирались єпархіальним архієреєм з духовних: світських осіб, відданих справі народної освіти і близько знайомих з побутом і духовними потребами населення [11].

До засідань цієї ради запрошувались на правах членів місцеві директори народних училищ. Училищна рада розглядала звіти священників-споспегрігачів та надавала єпархіальному архієрею свої міркування про заходи, котрі можуть сприяти поширенню в народі просвіти в душі православної церкви.

Вище управління всіма церковно-парафіяльними школами та розпорядження щодо їх утримання належало Святійшому Синоду, який, видавав особливі постанови. Повчання в правилах віри і викладання закону божого відносились до прямих обов'язків священника. Якщо у складі приходу був дякон, то викладання закону божого могло бути надано і йому. У особливих випадках, з дозволу єпархіального архієрея, викладання закону божого могло бути надано членам кліру або відповідальним вчителям [2].

Що ж стосується педагогічного персоналу церковно парафіяльної школи, то згідно з §10 «Правил про церковно-парафіяльні школи» 1884 р., навчанням у них займалися місцеві священники або, за угодою школи, члени причту, а також спеціально призначені, із затвердженням єпархіальним архієреєм, вчителі та вчительки, але обов'язково під наглядом священника. У «Правилах» наголошувалося, що викладання Закону Божого - основного предмету церковно -парафіяльних шкіл - прямий обов'язок священника. Для церковно-парафіяльних шкіл та шкіл грамоти Поділля вчителів готували Вінницька церковно-вчительська школа та другокласні церковно-парафіяльні вчительські школи, Кам'янецька духовна семшарія, Тульчинське єпархіальне жіноче училище, гімназія, педагогічні курси. У 1907 р. у Вінницькій церковно-вчительській школі навчалось 67 осіб, а в другокласних школах - 719 хлопців і 170 дівчат, всього 857 осіб [15].

Ще 26 листопада 1888 р. Синод затвердив правила «Про іспити і свідоцтва на звання учителів та учительок церковно парафіяльних шкіл». У них наголошувалося, що особи, які отримували таке звання, мали ті ж права і переваги, що учителі шкіл Міністерства народної освіти. Синод постановою від 26 березня - 8 квітня 1899 р. затвердив «Правила для складання іспитів по духовному відомству на звання учителя або учительки церковно парафіяльної школи». Згідно з ними, на посаду вчителя допускалися особи православного віросповідання, чоловіки не молодше 17 років і жінки з 16-ти. Причому, рішення про складання іспиту на звання вчителя церковно парафіяльної школи приймалося педагогічними зборами духовних семінарій або духовних училищ, а учительки - радами єпархіальних жіночих училищ або правліннями жіночих училищ духовного відомства [6].

Проте церковно парафіяльні школи Поділля не завжди могли знайти бажану кандидатуру вчителя, тому часто залучалися до вчительської праці особи з низькою кваліфікацією. В результаті цього освітній рівень учителів церковно-парафіяльних шкіл Подільської губернії, згідно даних Подільської єпархіальної училищної ради за 1907 рік, був таким: з вищою і, середньою освітою було 238 осіб, з середньою педагогною освітою - 52 особи, мали звання вчителя однокласної школи 879 осіб, учителів школи грамоти було 240 осіб і 485 учителів не мали ніяких свідоцтв [14].

Правда, освітній рівень учителів церковно-приходських шкіл Поділля постійно покращувався, особливо під впливом революції 1905-1907 рр. та діяльності земських установ. Про це свідчать дані Подільської єпархіальної училищної ради, вміщені в таблиці №1.

Таблиця 1

**Освітній рівень учителів початкових шкіл Поділля відомства
Міністерства народної освіти (1907-1913 рр.)**

Роки (на 1 січня)	Абсолютні і відносні показники	За освітою				
		З вищою освітою	зі спеціаль- ною підго- товкою і освітою	з серед- ньою почат- ковою освітою	без освіти	всього вчителів
1906	абс.	1	203	304	65	573
	%	0,17	35,43	53,05	11,34	—
1907	абс.	2	214	375	27	618
	%	0,32	34,63	60,69	4,36	—
1908	абс.	2	260	349	51	662
	%	0,3	39,28	52,72	7,7	—
1909	абс.	2	320	335	72	729
	%	0,27	43,9	45,96	9,87	—
1910	абс.	2	303	459	65	829
	%	0,24	36,55	55,37	7,84	—
1911	абс.	5	293	567	258	1123
	%	0,44	26,1	50,49	22,97	—
1912	абс.	4	344	641	170	1159
	%	0,34	29,69	55,31	14,66	—
1913	абс.	6	549	776	191	1522
	%	0,39	36,07	50,98	12,54	—

У цілому, як свідчать історичні джерела, підготовку вчителів початкових шкіл регіону у 1907-1914 рр. здійснювали такі навчальні заклади: Вінницький учительський інститут, заснований 1 липня 1912 р.[3]; учительські семінарії: Вінницька (23 червня 1909 р. була переведена з с.Потоки Вінницького повіту, де існувала з грудня 1907 р., в м.Вінницю з правом називатися Вінницькою), Кам'янець-Подільська (заснована з 1 липня 1913р. і Ольгопільська (заснована з 1 липня 1914 р., набір слухачів розпочала з 15 жовтня 1914р.)¹. Крім того, підготовку вчителів початкових класів забезпечували педагогічні класи при гімназіях; двокласні початкові училища; дворічні педагогічні курси при міських училищах, відкриті на засадах «Положення» 1872 р., короткотермінові курси вчителів, різні курси підвищення кваліфікації, а також педагогічний екстернат [14].

Це було виправданим кроком, адже викладання у двокласних церковнопарафіяльних школах завдяки високому освітньому цензу вчителів поставлено було непогано. Хоч і тут були певні недоліки: один учитель викладав різні предмети. Щоб виконати програму, слід було працювати з учнями в день по 9-10 годин, що фізично здійснити дуже важко. Виходом із такої ситуації стало об'єднання старшого та молодшого відділень, але тіснота приміщень і зведення різних класів призводили до недостатнього рівня засвоєння учнями навчальних дисциплін.

Крім того, при кожній двокласній школі був інтернат, тому вчителі досить часто залучалися до виконання функцій вихователів, чергових, наглядачів, а також діловодів і скарбників. Отже, свої додаткові 200-300 крб. за таку важку працю вони отримували повністю заслужено [8].

Незважаючи на мізерну заробітну платню, серед учителів церковних шкіл було багато високоосвічених, самовідданих людей, які наполегливо займалися

самоосвітою, створювали великі власні бібліотеки. Останнє мало велике значення, адже, як повідомляла газета «Подолія», церковна бібліотека в селах краю, зазвичай, була «...наповнена старими книгами, скорпіе схожа на архів 1 у зв'язку з бшшстю церковних коптів майже не поповнювалася» [9].

Щоб зарадити такій ситуації, вчителі робили спроби створювати публічні бібліотеки. Наприклад, завдяки місцевій вчительці А.Кондратенко та священику І.Кульматицькому досить успішно працювала бібліотека-читальня у містечку Печара Брацлавського повіту. Її бібліотечний фонд нараховував 204 книги, а основними читачами були майже 60 школярів і молодих селян [1]. Як правило, при виборі кандидатів на посаду вчителя церковно-парафіяльної школи звертали увагу на його моральні якості. Одним із найбільших досягнень у процесі підготовки нового покоління учительських кадрів стало розширення допуску жіноцтва до педагогічної діяльності. Досить високий ступінь залучення жінок до викладання у ЦПШ пояснювався тим, що основну їх масу становили випускниці єпархіальних училищ. Це були переважно доньки тих вчителів, які належали до церковного приходу. Тому вони вже наперед були орієнтовані на те, що «... доведеться працювати у важких умовах і обставинах, в сирих, курних хатах з брудними, тупими селянськими дітьми» [7].

Учителі початкових шкіл залежали від багатьох представників влади, за ними пильно стежило шкільне керівництво, інспектори, представники сільської, повітової влади і поліція, а також священики, попечителі шкіл. Щоб одержати місце в школі, разом з учительським посвяченням слід було пред'явити шкільній адміністрації довідку про політичну благонадійність [10].

Таким чином, педагогічне забезпечення церковно-приходських шкіл було неоднозначним. З одного боку влада прагнула підвищити їх професійний рівень, висувала вимоги до моральних якостей, а з іншого - важкі побутові умови, низька заробітна плата, громадянська безправність негативно позначались на якості діяльності педагогічних працівників.

Література:

1. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Подільські містечка у добу Української революції 1917-1920 рр. - Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. - С. 43.
2. Ландвейгер П. Начальное народное образование в Подольской губернии 1908-1909 годов. - Каменец-Подольский., 1910.
3. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.). - К.: Либідь, 1992. - С. 17.
4. Михалевич В. Церковно-приходская школа Подольской губернии // Русское богатство. - 1898. - №7. - С. 105.
5. Отчетъ по отделу народного образования за 1914 годъ. - Константиноградъ, Типография И.Л.Ицковича, 1916. - С. 16.
6. Петренко І.М. Педагогічні кадри церковно-парафіяльних шкіл Лівобережної України як носії культури і національної ідеї на початку ХХ століття // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. - Випуск 8. Серія «Історія». - Вінниця, 2004. - С. 78 - 79.
7. Подолія. - 1913. - 13 люня. - №68. - С. 4;
8. Подолія. - 1913. - 4 августа. - №91. - С.3;
9. Подолія. - 1913. - 22 ноября. - №138. - С.1;
10. Подолія. - 1914. - 2 апреля. - №40. - С.2;
11. Подольские епархиальные ведомости (ПЕВ). - 1883. - № 40. - С. 614.
12. ПЕВ. - 1883. - № 50. - С. 721-722.
13. ПЕВ. - 1897. - №51. - с. 67.
14. Сесак І.В., Мітін Г. Д. Зазначена праця. — С. 105.
15. Слободянюк П.Я. Духовно-культурне життя України кінця ХІХ - початку ХХ століття (регіональний аспект) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип.32. - К., Хмельницький, 2005. - С. 28-36.